

відзначили такі якості, як воля, сміливість, сила характеру, самовладання. Дівчата вище цінували великодушність, надійність, відповідальність, тобто саме ті якості, які проявляються перш за все по відношенню до інших людей, зокрема, по відношенню до дівчини. У цілому, дівчата більшою мірою орієнтовані на загальнолюдські якості [7, с.248].

Дослідження, проведене Л. Головей, показало, що на професійне самовизначення юнаків, загальне перспективне планування життя суттєво впливає стать та індивідуально-психологічні особливості. Так, у юнаків на професійне самовизначення впливають фактори далекої перспективи: чим більше визначені плани на подальше життя, тим вище рівень сформованості професійного плану і ступінь впевненості в професійному виборі [1, с.153].

У дівчат життєве і професійне самовизначення не пов'язані між собою, для них характерні велика емоційність і ситуативність самовизначення. У юнаків воно органічно формується у руслі загальної життєвої перспективи. Найближчі плани дівчат визначаються в основному пізнавальними інтересами, рівнем емоційної збудливості. У юнаків на планування найближчої перспективи суттєво впливають інтелектуальні показники (комбінаторне мислення, загальний рівень інтелекту) і рівень самоконтролю. На перспективне планування життя молоді незалежно від статі впливають, в першу чергу, рівень сформованості самоконтролю і характеристики соціальної сміливості.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, феномени стать та гендер є багатограними біологічними, психічними і соціокультурними утвореннями, які пронизують усі рівні (організм, індивід, особистість) інтегральної індивідуальності. Гендерні особливості, притаманні старшокласникам, значною мірою впливають на зміст та ставлення до життєвого вибору, що суттєво відображається на їхній самореалізації і зумовлює певні відмінності у перебігу цього феномену в хлопців і дівчат.

Перспективним надалі може бути вивчення шляхів оптимізації процесу самореалізації старшокласників у напрямі забезпечення сприятливих умов навчання, до яких відносимо: організацію профорієнтаційної роботи зі старшокласниками на основі врахування їх гендерних особливостей; застосування активних методів навчання та виховання, які сприяли б розвитку самореалізації; реалізацію творчих зв'язків класного керівника з батьками і вчителями; роботу з батьками з питання сприяння самореалізації старшокласників.

Список використаних джерел:

1. Головей Л.А. Практикум по возрастной психологии /Л.А. Головей. – М. : ЛТА, 2010. – С. 153.
2. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины/ Е.П. Ильин. - СПб.: Питер, 2002. – С. 147.
3. Мінігалієва М.Р. Гендерні проблеми дорослості: цінності, способи розуміння себе і світу, моделі спілкування // Психологія зрілості і старення./ М.Р. Мінігалієва. - К. : Просвіта,2001. – С. 142.
4. Палій А.А. Дифференціальна психологія / А.А. Палій. - К. : Центр учбової літератури,2010. – С. 241.
5. Поліщук В.М. Вікова і педагогічна психологія / В.М.Поліщук. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – С. 172.
6. Семенов В.Є. Ціннісні орієнтації сучасної молоді / В.Є.Семенов. – Д. : Бао, 2007. – С.137.
7. Скрипченко О.В.Вікова та педагогічна психологія /О.В. Скрипченко. – К. : Просвіта, 2001. – С. 248.
8. Хрипкова А.Г. Мир детства. Юность/ А.Г.Хрипковой. – М. : Педагогика-Пресс, 1991. – С. 9.

Резюме. В статье представлены результаты теоретического анализа гендерных отличий самореализации старшеклассников. Автор утверждает, что гендерные особенности юношей существенно влияют на их жизненный выбор, обуславливают отличия в самореализации парней и девушек.

Ключевые слова: гендер, гендерные особенности, личность, самореализация, самоактуализация, старшеклассники.

Summary. In today's environment where demands are to increase the competitiveness of the individual and at the same time complicated the feasibility of personal potential is actualized the problem of self-identity, enhance its ability to use in daily life and work of acquired competences, their improvement and development, including the creative personally meaningful activities and obtain from her benefit and internal satisfaction.

Key words: gender, gender characteristics, personality, self-realization, self-actualization, high school.

УДК 316.627

Н.В. КОРЧАКОВА

РАННІ ВИТОКИ ПРОСОЦІАЛЬНОСТІ

Резюме. Стаття присвячена аналізу теоретичних основ проблеми зародження унікальної соціальної стратегії особистості – здатності діяти на користь інших людей. Висвітлюються передумови виникнення і прояву ознак просоціальності в немовлячому та ранньому віці. Обговорюються результати досліджень розвитку емоційної чутливості немовлят, первинні вияви емпатійності та соціального пізнання

Ключові слова: просоціальність, просоціальна поведінка, просоціальна мотивація, первинне розуміння світу, онтогенез емпатії, емоційна уява, допомога, співробітництво, принцип справедливості.

Постановка проблеми. Однією з нових ліній аналізу соціальної поведінки людини є вивчення її схильності виявляти дієве сприяння оточуючим. Відповідно у психологічній науці з'явилися і нові терміни: «просоціальна поведінка», «просоціальна мотивація», «просоціальність». Поява останньої дефініції вказує на виокремленні у структурі особистості нового конструкту, який забезпечує виникнення і реалізацію цією поведінкової стратегії. Як і всі інші особистісні характеристики просоціальність підпорядковується законом розвитку, проходячи лінію онтогенетичного становлення. Про її зрілі форми можна говорити лише з епохи підлітковості, коли особистісна якість отримує належну стійкість та чітке представлення у структурі індивідуальної свідомості. У той же час необхідно визнати, що витoki даної характеристики знаходяться далеко за межами цього періоду. Аналіз першооснов просоціальності заслуговує на особливу увагу, оскільки дозволяє не лише простежити основні етапи становлення якості, але й накреслити шляхи її стимулювання.

Мета даного повідомлення полягає у теоретичному аналізі проблеми становлення просоціальності як унікальної здатності людини діяти на користь інших.

Всі аналітичні огляди, присвячені питанню виникнення перших форм просоціальної поведінки, вказують на складність і неоднозначність у вирішенні даної проблеми. Можна виокремити декілька підстав, які зумовлюють дану складність: по-перше, мова йде про явище, яке представлено багатьма формами, кожна з яких має свою специфіку і логіку формування; по-друге, пошуки першооснов здійснюються щодо ранніх періодів онтогенезу, відносно яких діагностичний інструментарій має досить обмежені можливості; по-третє, дослідження проблеми започатковані недавно, що зумовлює існуванню різних точок зору, які ще не отримали належного узагальнення.

Аналіз основних ліній вивчення зазначеної проблеми дозволяє виокремити декілька напрямків наукового пошуку. Зокрема, значна кількість робіт зарубіжних і вітчизняних вчених спрямована на вивчення ознак емоційної чутливості дітей до соціальних об'єктів та готовність до взаємодії з ними. Іншу лінію наукових пошуків складають роботи, які вивчають можливості дітей у сфері допомагаючої поведінки. У когнітивній психології увагу зосереджують на виокремленні первинних уявлень дітей про справедливий і несправедливий розподіл благ. При вивченні просоціальних можливостей дітей враховуються особливості їх соціальної взаємодії та специфіка когнітивного розвитку. Поглянемо на кожну з ліній аналізу основ просоціальності у ранньому онтогенезі. Вивчення наукової літератури та власні спостереження дозволяють стверджувати, що в основі даної форми соціальної поведінки лежать певні вроджені елементи. Перш за все, це стосується налаштування дитини на соціальні контакти і вродженої здатності до первинного розуміння світу, сприйняття і переробки візуальної і слухової інформації. Як відомо, уже з перших тижнів життя немовлята виявляють вибіркове ставлення до зорової стимуляції, вони віддають перевагу фігурам більш складної форми, виокремлюють рухомі та об'ємні предмети. Із всіх складним конфігурацій немовлята, перш за все, концентрують увагу на людському обличчі. Це означає, що біологічно зір немовляти вже налаштований на сприйняття образу людини. На думку американських вчених, підтвердженням теорії про вроджений характер первинних уявлень дітей є рання здатність немовлят не лише диференціювати близьких і чужих людей, але й специфіка їх реагувань на демонстрацію декількох візуальних образів матері. Зокрема, встановлено, що 4-місячні діти легко можуть відрізнити обличчя своєї матері, навіть якщо інші жінки є досить схожими на неї. При цьому у ситуації одночасного демонстрування декількох великих фотографій матері реакція радості у дитини зникає і натомість виникає розгубленість та острах.

Природне налаштування немовляти на соціальну взаємодію виявляється також у здатності дітей не лише сприймати звуки і розрізняти їх по висоті, але й виявляти особливу чутливість до людської мови. При цьому, як показують наукові дослідження, осмислена мова подобається дітям більше, ніж набір непов'язаних складів, а прослуховування власного голосу, записаного на плівку, здатне заспокоїти, навіть якщо дитина тільки-но плакала. До кінця 1-го року життя немовлята здатні вловлювати цілеспрямованість діяльності дорослих. Приблизно з цього віку у дітей формуються початкові уявлення про те, що бачить їхній партнер. Поступова у дітей виникає здатність розуміти наміри іншої людини. Двохрічні діти вже можуть певною мірою поставити себе на місце іншої людини, що яскраво проявляється в експериментальних ситуаціях, коли дитина допомагає знайти той чи інший предмет. У віці від 2-ох до 3-ох років дитина виявляє увагу до емоційного стану оточуючих. Свідченням цих процесів є поява перших запитань про причини тих чи інших станів. З'являється первинне розуміння відчуттів іншої людини [5].

Просоціальна поведінка передбачає здатність до емоційного сприйняття партнера, емоційно чутливого ставлення до нього. Еволюцію розвитку емоційної чутливості у ранньому онтогенезі простежували Валлон А., Zahn-Waxler С. Так Валлон А. вважає, що на даній стадії розвитку, зв'язок дитини із соціальним світом здійснюється через афективну сферу [2]. Емоційні контакти встановлюються за типом емоційного зараження. Висновки про появу первинних ознак просоціальності на першому році життя висловлюються на основі вивчення емоційних реакцій дитини у природних умовах та особливостей поведінки немовлят у ситуаціях експериментального характеру. Особливу увагу вчених викликають емоційні реакції дітей у відповідь на негативні стани партнерів.

Існує багато життєвих і наукових спостережень щодо первинних ознак емоційної чутливості у немовлят. Найчастіше увага зосереджується на аналізі реакції плачу дітей у відповідь на подібний негативний емоційний стан однолітків. Таку реакцію оцінюють як найпростішу форму просоціальної поведінки. Її можна трактувати як прояв безумовного рефлексу або реакцію на новий сильний стимул. Однак, новонароджений не реагує плачем на інші, подібні за гучністю звуку, стимули. Саме це дозволяє дослідникам припускати не тільки

наявність деякої початкової налаштованості дитини на людський голос, але і її включеність у стани іншої людини через емоційне зараження [4].

Усі вчені погоджуються з тим, що такий тип реакції дійсно існує і засвідчує наявність у дитини чуття іншого, але природу плачу і його психологічний зміст вони тлумачать по-різному. Зокрема, у роботах Бюллера К. плач немовлят у подібних ситуаціях розглядався як перша ознака сензитивності до емоційного стану однолітка. У роботах Хофмана М., феномен плачу пояснюється нездатністю немовляти відрізнити себе від інших та його первинною схильністю до емпатії. У той же час необхідно відмітити, що не у всіх експериментальних дослідженнях зафіксовано зв'язок у типах емоційного реагування між малятами, що породжує існування інших точки зору, щодо психологічної природи такої емоційної реакції. Зокрема, при вивченні стосунків 6-ти місячних дітей, психологи не виявили ознак негативного емоційного хвилювання у відповідь на плач однолітка, натомість навпаки, спостерігали повну байдужість дітей до переживань іншої дитини.

До кінця 1-го року життя у дітей виникає відчуття дискомфорту, при спогляданні страждань іншої людини. У 1,5-річному віці дитина вперше проявляє спроби пошкодувати, того хто плаче, кому боляче. У таких ситуаціях емоційний стан дитини явно погіршується. Відбувається своєрідне налаштування на стан іншої людини. При поясненні природи такої реакції представники соціобіологічного підходу стверджують, що турбота про інших є вродженою якістю людини і виникає з переживання найпростішого співчуття. Соціобіологи вважають, що діти генетично запрограмовані допомагати іншим, тим самим забезпечуючи самовиживання і виживання людського роду.

Пояснення соціальної детермінації названих процесів пов'язується з набуттям досвіду соціальної взаємодії під час спілкування з дорослими. Дорослий то заохочує, то призупиняє окремі дії немовляти. Це зумовлює розпізнавання інтонаційних відтінків у голосі, особливостей миміки, жестів і загального емоційного настрою партнера. Вже на 1-му році життя дорослий включає у спілкування з дитиною слова «можна» і «не можна», підкріплюючи їх виразними засобами. Із спонтанних реакцій дитини виокремлюються соціально схвалювані зразки поведінки, які дорослий фіксує у свідомості малюка. На основі встановлення зв'язку між словом і дією з'являються перші форми просоціальної поведінки. Спілкуючись з дитиною, дорослі часто використовують імітацію негараздів. Закривши обличчя руками, дорослий вдавано схлипує, стимулюючи дитину пошкодувати його. За позитивною реакцією дитини обов'язково настає позитивне підкріплення. Дорослий радісно посміхається, пестить дитину хвалить за те, що вона пошкодувала дорослого. Таким чином, у свідомості дитини виникає розуміння позитивної сутності просоціальної дії. Саме такі життєві експерименти були покладені в основу досліджень емпатійних реакцій дітей раннього віку у роботі С. Zahn-Waxler та її колег [9].

На думку автора, онтогенез емпатії передбачає поступовий перехід від особистого страждання у зв'язку із стражданням іншої людини до появи реакції співчуття. Цей процес зумовлений усвідомлення дитиною власного «Я» та відокремлення себе від інших. У дослідженні, проведеному автором і його колегами, дорослі інсценували перед дітьми 21-го місяця біль і страждання. Малята цього віку помічали зміну емоційного стану дорослого і виявляли стурбованість. Спроби пошкодувати дорослого простежувалися лише у дітей 2-річного віку. На думку автора, у простих формах емпатія властива дітям починаючи з п'ятого, шостого етапів емоційного розвитку (за періодизацією Стенлі і Ненсі Грінспені). П'ятий етап характеризується розвитком емоційної уяви і є характерним для дітей від 1,5 до 3-ох років. Він співпадає із «ситуацією симпатії», яку виокремив Валлон А. [2], при описі можливостей дитини співпереживати іншим. На цій стадії первинні вияви просоціальності мають форму «егоїстичної емпатії». Дитина робить спробу надавати підтримку тими ж способами, які використовувалися відносно неї. Як зазначає Ізотова О.І., емпатійні реакції немовляти проявляються у формі емоційної ідентифікації і здійснюються через зараження і наслідування (синтонію). Немовля прагне розділити свої переживання з дорослим і прийняти його стани [3].

Важливою закономірністю розвитку основ просоціальної поведінки є існування емпатійного підкріплення, наявність візуального сприйняття емоційного стану партнера. Саме транслювання дорослим схвалення сприяє усвідомленню цінності соціальних дій. З метою прямого доказу емпатійного підкріплення Аронфрід Ж. і Паскаль В. розробив теоретичну концепцію, згідно з якою в основі альтруїстичної поведінки лежить схильність до співпереживання емоційному стану іншої людини. Автори дослідження поклали в основу своїх експериментів ідею про те, що емоційний стан дорослого виконує функцію підкріплення просоціальної поведінки дитини. У проведених експериментах дитина могла вибирати між двома діями: дією на власну користь (натиснути кнопку й одержати цукерку) і дією, що приносить задоволення іншому (запалити лампочку, яка викликає усмішку у експериментатора). Вибір «дії на користь іншого» пов'язується у дитини із задоволенням партнера. Його усмішка не є ознакою соціального схвалення, вона лише сигналізує про емоційний стан іншої людини. Дана реакція викликає аналогічні переживання у дітей і стимулює їх до альтруїстичної поведінки. Таким чином, при співзвучності співпереживання емоційному настрою іншої людини діти відмовляються від матеріальної винагороди, щоб подарувати радість іншому. Причому вони швидко навчаються не лише діям, які підкріплюються альтруїстичним виявом радості іншої людини, але також і такими (спочатку їх показував експериментатор), які вказували на полегшення страждань іншого. Автори дослідження висловили припущення, що альтруїстична поведінка пов'язана із зоровим сприйняттям чи усвідомленням емоційної цінності своїх дій.

Генезис просоціальних тенденцій у ранньому онтогенезі детермінується характером стосунків з

оточуючими, спілкуванням дітей з дорослими та однолітками. До кінця 1-го року життя у дитини виникає досить сильне бажання до спілкування не тільки з дорослими людьми, а й з однолітками, що супроводжується вираженими позитивними і негативними емоціями. Позитивні емоції виникають у немовляти при виокремленні однолітка та демонстрації позитивного ставлення до нього. Такі спостереження і взаємодія сприяє розвитку соціальних потреб, таких як афіліація і мотиви просоціальної поведінки.

У ранньому віці «ділове» спілкування стає переважаючою формою соціальної активності дитини. Воно виступає засобом задоволення багатьох потреб дитини, у тому числі і соціальних спонук, включаючи афіліацію та мотиви просоціальної поведінки. Провідна роль спілкування як форми активності, що сприяє розвитку дитини та задоволенню її основних соціальних потреб, зберігається до кінця дитинства, досягаючи вершини свого розвитку уже за його межами. За цей час відбувається не лише розширення кола соціальних потреб, для задоволення яких дитині необхідне спілкування з іншими людьми, але також вдосконалюється і саме спілкування у своїх засобах, видах і формах, виступаючи як спосіб задоволення відповідних потреб. Ті соціальні потреби, які задовольняються за допомогою спілкування надалі закріплюються у свідомості дитини і перетворюються на мотиви її соціальної поведінки. Відповідно, з віком розширюється і ускладнюється соціальна мотивація спілкування в цілому.

Із 2-го року життя діти починають розуміти нормативні приписи і виявляють їх первинне застосування у своїй поведінці. Маючи елементарні уявлення про право і справедливість 2-річний малюк розуміє, що немає сенсу скаржитися дорослому, якщо сам був ініціатором конфлікту. Також діти здатні вказати на провину іншого при порушенні ним певного правила. Моделі новітніх досліджень підтвердили існування соціальних когніцій у дітей ранніх вікових періодів. Згідно цих наукових стратегій дітям необхідно було не пояснювати ситуації чи висловлювати ідеї щодо можливих варіантів власної поведінки, а безпосередньо реалізовувати принцип справедливого розподілу у процесі власних ігрових програм. Дослідження даного плану виконані у Гарвардському університеті. Партнером дитини в ігрових ситуаціях виступали лялька-маріонетка. Під час експерименту діти повинні були зіграти у гру: разом з лялькою-напарником вони ловили на вудку контейнери з монетками. Цю маніпуляцію дитина і лялька робили по черзі: іноді дитині більше щастило і діставалося більше монеток, а іноді удача була на боці компаньйона. Після виконаного завдання команді давали винагороду. При цьому дитина повинна була вирішити, як її поділити. Очевидно, тут необхідно було співвіднести внесок кожного у загальний результат і вчинити за справедливістю – віддати головну винагороду тому, хто показав кращі результати. Як пишуть дослідники у веб-журналі PLoS ONE, 25 відсотків дітей гідно впоралися із завданням. Вони віддавали більше стікерів ляльці, якщо та діставала більше монеток. У результаті даних досліджень було встановлено, що егоцентричний егоїзм дітей має певні межі. Діти здатні за певних умов помічати партнера і чинити відносно нього згідно принципу справедливості.

Дієвим контекстом просоціальності є допомога і співробітництво. Тому вивчення здатності дітей до надання допомоги є важливим напрямом вивчення основ просоціальності. Низка досліджень показали, що перші активні спроби діяти просоціально з'являються у другій половині 2-го року життя. Просоціальні вияви мають різні форми. До них, перш за все, відносять спроби дітей захистити, втішити чи надати певне дієву допомогу (Зінов'єва Н. О., Михайлова Н. Ф.; Авдеева Н.Н.; Eisenberg, Fabes & Spinrad, 2006; Warneken & Tomasello, 2009). Особливу увагу вчених привертає здатність дітей здійснювати адекватне декодування ситуації, спрямоване на виокремлення ідеї необхідності допомоги. Спираючись на виконані дослідження, Шеффер Д. зазначає, що у віці 12-18 місяців діти час від часу роблять спроби допомагати дорослим та ділитися іграшками з однолітками. При цьому діють у цих ситуаціях досить розумно. Так 2-річні діти частіше пропонують свою іграшку однолітку тоді, коли дійсно він відчуває така необхідність [6].

Можна виокремити декілька ліній наукових аналізу інструментальної допомоги дітей. До них можна віднести дослідження, які спрямовані на вивчення поведінкових просоціальних реакцій у відповідь на прямі вербальні звернення дорослого про допомогу (Danfild, & Kuhlmeier 2010; Warneken & Tomasello, 2006), експерименти, у яких здійснюється демонстрування дорослим емоційних страждань (Bischof-Koehler, 1991; Danfild, Kuhlmeier, O'Connell and Kelly, 2011; Svetlov, Nichols, and Braunell, 2010) і нарешті експерименти, у яких прямі вказівки про необхідність допомоги взагалі не трансливалися. Проведені дослідження показали, що діти активніше надають допомогу при отриманні поведінкових чи комунікативних сигналів (Svetlov та ін., 2010). Їхні реакції на вияв емоційних негараздів дорослого потенційно спираються на власний аналогічний досвід (Harris, 2008; Хоффман, 2000; Knafo, Steinberg, Goldner, 2011; Vaish та ін., 2009). У той же час, психологи зазначають, що за таких умов немає повної гарантії, що у цьому випадку поведінка дитини зумовлюється просоціальною мотивацією. Допмагаючі дії дітей можуть демонструвати їхню схильність підпорядковуватися вимогам дорослих.

Проактивна допомога має інший психологічний зміст і мотиваційні основи. Витоки та особливості вікового генезу даного типу поведінки у дітей раннього віку інтенсивно вивчаються у роботах Warneken F. та його колег [8]. Як зазначає автор, у жодному з попередніх досліджень питання про можливість дітей розпізнавати ситуацію і самостійно приймати рішення про допомогу не розглядалося. Вивчення цих особливостей соціальної поведінки дітей дозволяє також простежувати особливості функціонування просоціальної мотивації. У дослідженні приймали участь діти трьох вікових груп: 22-, 24- та 27-місячні діти. Експерименти з дітьми проводилися як у присутності батьків, так і без них. Важливою умовою їх організації було використання відволікаючих технологій. Перед дитиною розміщувалися ігрові матеріали, які забезпечували наявність відстороненої позиції щодо подій, які траплялися з експериментатором. Всі акти просоціальної допомоги не оцінювалися, і не стимулювалися з боку дорослого.

Як показали дослідження, навіть для найменших дітей прямі вказівки на необхідність допомоги не є обов'язковими. Діти у віці 21-22 місяців спонтанно піднімають і подають експериментатору предмет, який «випадково» падає на підлогу. Важливо зазначити, що поведінка 1,5-річних дітей має багато спільного з поведінкою молодих шимпанзе у подібних експериментальних ситуаціях. Експерименти показали, що і ті, і інші готові безкорисно допомагати дорослому, за умови розуміння ситуації, але дитячі можливості розвиваються більш швидкими темпами, поведінка дітей стає більш гнучкою. Дані акти просоціальної поведінки діти здатні виконувати без наявності прямого запиту про допомогу. При цьому малята не ініціюють ніяких допомагаючих дій, у ситуації, коли сам експериментатор кинув предмет. Прояви спонтанної інструментальної допомоги поступово збільшуються у період з 21 до 31-місячного віку. У 21-24 місяці проактивні поведінкові прояви у дітей зустрічаються рідко. Поступово кількість проактивних реакцій зростає. На думку психологів, це зумовлюється як розвитком інтелектуальних можливостей, так і цілеспрямованості діяльності. Дослідження показали наявність тісного зв'язку між когнітивними здібностями дитини та її соціальним розвитком. Питання про те, які саме когнітивні навички лежать в основі збільшення кількості просоціальних дій на даний час залишається ще відкритим [7].

На думку психолога, ці процеси можуть бути результатом поступового поліпшення загальної когнітивної обробки інформації та набуття більшого соціального досвіду. У дослідженні зроблено припущення, що з дворічного віку діти набувають здатність помічати відхилення від бажаного перебігу ситуації. У даний період відбувається покращення також здатності до розуміння візуальної перспективи. Двохрічні діти починають розуміти різницю у сприйнятті оточуючого простору різними людьми. З'являється розуміння, того, що інший не обов'язково бачить всі ті предмети, що бачить сама дитина. (Moll & Tomasello, 2006). Значну роль у цьому процесі відіграє дозрівання нервової системи. За перші два роки життя сенсорні і моторні відділи мозку пройшли значний шлях розвитку. На 3-му році інтенсивні зміни починають простежуватися у найновіших відділах мозку – префронтальній корі, що сприяє засвоєнню соціальних програм. Саме з цього періоду у людини закладається theory of mind, і як наслідок – здатність до менталізації, просоціальної поведінки та наслідування соціальних зразків.

Вивчаючи онтогенетичні корені допомагаючої поведінки вчені зосереджують увагу не лише на описі поведінкових проявів, але й прагнуть простежити їх детермінацію і трансформацію під впливом зовнішніх чинників. Зокрема у одному з досліджень перевірявся вплив чотирьох візуальних стимулів на рівень активності дітей щодо просоціальних вчинків. Стимули різнилися характером соціальної взаємодії персонажів, яка пропонувалася для сприйняття (на першій картинці були намальовані цеглинки, на трьох наступних – ляльки: на першій картинці було зображено одну ляльку, на другій – дві ляльки, що стоять поряд; на третій – ляльки, що відвернулися одна від одної. Після перегляду картинок мимо дитини проходив експериментатор, який «випадково» губив маленький предмет. Дослідження показало, що найвищий прояв просоціальних спроб, бажання підняти і подати дорослому загублений предмет виявляли діти, яким пропонувався для перегляду стимул з ляльками, що стояли поряд [9].

Просоціальні процеси і тенденції яскраво виявляються і формуються у процесі співпраці. Аналіз вікового генезису співпраці засвідчує, що у процесі експериментальних досліджень дитячого співробітництва жодна однорічна дитина не виявляла бажання допомагати своїм одноліткам, при виконанні простих завдань. У 1,5 року випадки співпраці були рідкісні і, в основному, випадкові. У 2 роки, при певному сприянні з боку дорослих, майже всі діти були здатні співпрацювати один з одним (Brownell, & Carriger, 1990).

Висновки. Отже, питання про час виникнення перших альтруїстичних проявів і зміна загального рівня просоціальності упродовж життя є досить дискусійним. На думку більшості вчених, перші прояви просоціальної стратегії можна спостерігати в немовлячому віці у формі неусвідомлених просоціальних реакцій. Ознаки усвідомленої соціальної поведінки з'являється до кінця раннього дитинства. При цьому 3-річні діти ще не в змозі виокремлювати і диференційовано оцінювати фактори, що вносять внесок у таку мотивацію. Мотиви надання допомоги проявляються у реальній поведінці дітей. З'являються елементи співпереживання, бажання надавати реальну допомогу. Як зазначає Алтуніна І.Р. [1], просоціальна мотивація допомоги займає важливе місце у первинній структурі соціальної мотивації, уступаючи за значенням лише мотиву афіліації та маючи певне домінування над мотивом досягнення успіхів. Як і всі інші види спонук, мотив допомоги розвивається у цьому віковому періоді відносно незалежно від інших соціальних мотивів. Провідну роль у стимулюванні просоціальності дітей раннього віку виконують дорослі з їх найближчого соціального оточення. Враховуючи унікальну значущість просоціальної орієнтації та просоціальної поведінки вважаємо, що подальші дослідження повинні поглиблювати існуючі знання щодо розвитку соціальної сфери у ранньому віці та її подальше формування у наступні вікові етапи. Тим самим проблема аналізу вікової генези просоціальності належить до важливих ліній наукового пізнання, теоретичної розробки та практичного застосування

Список використаних джерел:

1. Алтуніна И. Р. Развитие мотивов и мотивации социального поведения у детей дошкольного и младшего школьного возрастов / И.Р. Алтуніна // Психологическая наука и образование. – 2006. – №2. – С. 5-15
2. Валлон А. Психическое развитие ребенка / А. Валлон – СПб.: Питер, 2001. – 224 с.
3. Изотова Е.И. Когнитивные и поведенческие репрезентации эмпатии в дошкольном и младшем школьном возрасте [Электронный ресурс] / Е. И. Изотова // Психологические исследования : электрон. науч. журн. – 2011. – № 5(19). URL. – Режим доступа : <http://psystudy.ru> 0421100116/0055.

4. Маленький альтруист: учимся вместе творить добро / под ред. К. Кару ; пер. с эст. Юлии Митрофановой. – Тарту, 2010 – 107 с.
5. Межличностные отношения ребёнка от рождения до семи лет. / под ред. Е. О. Смирновой. – Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 160 с. (в соавт.)
6. Шеффэр Д. Дети и подростки. Психология развития /Д. Шеффэр; / 6-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 976 с.
7. Van Zomeren M. On conviction's collective consequences: integrating moral conviction with the social identity model of collective action / Van Zomeren M., T. Postmes, R. Spears // British Journal of Social Psychology. – 2012. – No. 51(1). – P. 52–71.
8. Warneken F. Young children proactively remedy unnoticed accidents Cognition / F. Warneken 126 (2013) 101–108 <https://software.rc.fas.harvard.edu/>
9. Zahn-Waxler C. The origins of empathic concern / Carolyn Zahn-Waxler, Marian Radke-Yarrow // Motivation and Emotion. – 1990. – Vol. 14 (June), Issue 2. – P. 107-130.

Резюме. Стаття посвящена аналізу теоретических основ проблеми зародження унікальної соціальної особистісної стратегії – здатності діяти на благо оточуючих. Розкриваються передумови виникнення і проявлення просоціальної поведінки в дитинстві та ранньому віці. Обсуджуються результати досліджень розвитку емоційної чутливості дітей, первинні прояви емпатії та соціального пізнання.

Ключевые слова: просоціальність, просоціальне поведіння, просоціальна мотивація, первинне розуміння світу, онтогенез емпатії, емоційне уявлення, допомога, співпраця.

Summary. We analyze the problem of prosociality development in early childhood. The main concepts of this phenomenon have been highlighted. Results of empirical researches of early prosociality displays have been discussed in our paper. As the most psychologists we suggest that children begin to behave prosocially very early in life, about two years of age. Studying and understanding this phenomenon open new perspectives in developmental, child, social, and other branches of psychological science.

Key words: prosocial behavior, prosociality, prosocial motivation, development of prosociality, early childhood, ontogeny of empathy, cooperation, helping, sharing.

УДК 159.942-044.332-053.5

Л.В. КРЮКОВА

ВПЛИВ ЕМОЦІЙНИХ ЧИННИКІВ НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНУ АДАПТОВАНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Резюме. Стаття містить короткий аналіз особливостей формування та впливу емоційних чинників на адаптаційний процес першокласників. Вивчені позитивні та негативні сторони даного впливу. Зроблені висновки про результати впливу емоційних чинників на рівень адаптації молодшого школяра.

Ключові слова: емоційний процес, особистість, адаптація, емоційна сфера, потенціал, розвиток.

Постановка проблеми. У нашому щоденному житті ми переживаємо різні емоції – злість, відчай, радість, горе – емоції внутрішнього стану. Внутрішні емоції є досить персональними і часто змішаними. В емоціях відбивається оцінка значущості, що відбувається для людини. Тому емоціям надається велике значення. Емоції визначають психічне здоров'я, адаптацію, працездатність та успіх усієї життєдіяльності людини.

Мета статті. Проаналізувати особливості формування та впливу емоційних чинників на адаптаційний процес першокласників на основі результатів дослідження адаптаційної сфери молодшого школяра.

Результати теоретичного дослідження. Результат емоційного стану – це створення зв'язку між індивідом та подією чи стимулом, які викликають емоції. Інформація, яка надходить з навколишнього середовища, подає імпульс, далі відбувається оцінка ситуації, визначення важливо необхідних аспектів інформації, порівнюється з інформацією, яка є в нашій пам'яті. Відповідно до цього відбувається зародження емоцій – позитивних чи негативних.

Завдяки механізмам другої сигнальної системи, які відіграють велику роль під час виникнення і протікання емоцій, у людини з'являється можливість усвідомити свої емоційні стани, передати емоційний досвід та керувати своїми емоціями. Тривалі негативні емоції можуть виснажити організм людини до крайнього ступеня, викликаючи шкідливі наслідки для здоров'я людини. Але разом з тим їх повна відсутність також несприятлива для організму. Все залежить від інтенсивності та тривалості емоційних переживань.

Будь-яка емоція чомусь навчає, тому дорослі мають допомагати дітям зрозуміти власні емоції, із розумінням ставитися до почуттів решти людей і знаходити ефективні способи справлятися з різноманітними випробуваннями емоціями. Як свідчить педагогічна практика, підвищенню емоційності навчання сприяє використання спеціальних дидактичних методів (демонстрації, використання технічних засобів навчання, змістовність матеріалу), показових прикладів, фактів, створення проблемних ситуацій.

Враховуючи вище сказане, спробуємо виділити компоненти емоційного процесу (рис.1).